

KUMML 2017

KUML 2017

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Stednavne og arkæologi i Danmark

Af LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSEN

Det er velkendt, at stednavne indeholder vidnesbyrd af interesse for de historiske discipliner, og forestillinger om, at navnenes betydningsindhold kan være af kulturhistorisk interesse, ses allerede i den tidlige historieskrivning. Også arkæologien har haft stort udbytte af de oplysninger, der ligger gemt i stednavnestoffet, da de åbner mulighed for at føje ekstra dimensioner til en disciplin, der ellers i hovedsagen er henvist til materielle levn som den primære kilde. Omvendt kan stednavneforskningen have stort udbytte af arkæologien, da det arkæologiske materiale har vist sig at kunne bidrage til en øget viden om karakteren af de lokaliteter, som stednavnene betegner.

Dialogen mellem stednavneforskning og arkæologi har imidlertid været svingende gennem det 20. århundrede, ligesom det tværfaglige fokus har ændret sig. Nærværende artikel har til hensigt at give et opsummerende rids af forskningshistorikken med enkelte særlige nedslag i dette tværfaglige spændingsfelt.

Kulturtopografien og den rekonstruerende stednavneforskning

En temmelig optimistisk indstilling til kildetypernes udsagnsværdi prægede generelt den første del af 1900-tallet. Der var fra flere sider stor fokus på stednavnenes kildeværdi til viden om bl.a. administrativ historie, den hedenske religion og om oprindelige folkestammers vandring og erobring af nye landområder. Væsentlige iagttagelser vedrørende forholdet mellem bestemte bebyggelsesnavnetyper (stednavne med endelser som *-lev*, *-by*, *-inge*, *-torp*) og bebyggelsernes størrelser har imidlertid også rod i denne tidlige periode – iagttagelser, der har dannet grundlag for teorien om navnetypernes forskellige alder.¹

Blandt de forskere, der forsøgte at rekonstruere fortidens samfund og herunder folkestammers vandring og erobring på basis af stednavnematerialet, var H.V. Clausen. Han var historiker og topograf og udgav i 1916 “Studier

over Danmarks Oldtidsbebyggelse”, hvor han søgte at forklare spredningen af bestemte navnetyper som et resultat af danernes ekspansion fra et formodet centrum på Sjælland.² Clausen betragtede i særlig grad navne med efterleddet *-lev* som vidnesbyrd om danernes ekspansion og erobring af Jylland og det sydlige Sverige, mens navne med efterleddet *-løse* blev anset som relaterede hertil. *Lev*-bebyggelserne betragtedes som høvdingens besiddelser, mens *løse*-bebyggelserne blev anset som anlagte af dennes hird. Det var navnetypernes geografiske spredning, der var udgangspunkt for Clausens tese, idet han karakteriserede *lev*-bebyggelserne i bl.a. Sverige som “...ligesom anlagte af folk, der havde travlt og ikke vilde spilde tiden med at se hverken til højre eller venstre.”³

Clausen var ikke navneforsker, og hans metode var først og fremmest baseret på den geografiske udbredelse af navne med de nævnte efterled. Han forsøgte sig dog også med tolkning af stednavnene for at underbygge sine teser. Gudenavnene Ull og Njord søgte han eksempelvis i ethvert navn, der overhovedet kunne give anledning hertil, da han havde en teori om, at disse guder i særlig grad skulle sættes i forbindelse med danerne. Ull formodedes at være vinter-idrættens og bueskytternes gud, og Clausen genkendte således denne guddom i navne, som han mente indeholdt ord som bl.a. slæde, bue og taks. Om navnet *Undløse* skrev Clausen eksempelvis “Ull er vinter-idrætsmand. Som sådan kaldes han Onðurás: sneskoguden, skøjteguden. Det var naturligt, at hans skøjter blev et mærke for et eller andet fællesskab, der dyrkede ham. Nu ligger det sælandske Ulvig i Undløse sogn, og det kunde jo være, at folkene i Undløse har gjort deres guds attribut til navnegiver for deres by, at und således er det gamle ord onðurr... Ingensteds i Sælland var der heller mere grund til at dyrke Ull som vinter-idrættens gud. Undløse ligger ud til den to mil lange Åmose, der om vinteren står under vand og dækket med is er den herligste idrætsbane.”⁴

Det er sikkert ikke nødvendigt at nævne, at Clausens tolkning af *Undløse* ikke er opretholdt. Navnet er senest tolket som indeholdende betydningen “lysningen ved vandet”.⁵

H.V. Clausen blev kraftigt kritiseret allerede i sin samtid og den påtænkte disputats ligefrem afvist. Således blev dele af hans topografiske metode udsat for kritik, herunder især tolkningerne af navnematerialet, der var kraftigt styret af en vilje til at drive den ønskede betydning ud af materialet.⁶ De bygdekort, som Clausen udarbejdede forud til sine analyser, har dog fundet anvendelse frem til i dag.

Siden 1916 er der sket meget inden for både de historiske discipliner og inden for stednavneforskningen. Navnetyperne betragtes ikke som så tidsmæssigt snævre grupper som tidligere, og blandt andet dét samt dateringsrammerne

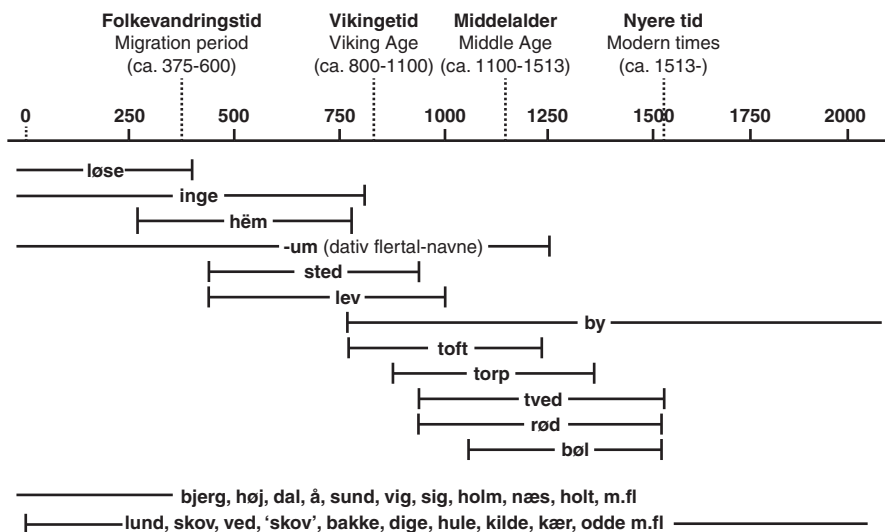

Fig. 1. Omtrentlig datering af de danske stednavnetyper fra henholdsvis folkevandringstid, vikingetid, middelalder og nyere tid. Dateringsbredden bevirker, at den enkelte navnetype dårligt kan anskues som afspejlende én samlet hændelse eller begivenhed. Dateringsrammerne for henholdsvis *-lev* og *-løse* understøtter i øvrigt ikke Clausens tese. – Illustration udarbejdet af Peder Gammeltoft, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Approximate dating of Danish place-name types from, respectively, the Migration period, Viking Age, Middle Ages and modern times. The breadth of the date ranges means that individual name types cannot be readily seen as reflecting a collective occurrence or event. Moreover, the dating frames for, respectively, *-lev* and *-løse*, do not support Clausen's thesis.

for hhv. *-lev* og *-løse*-navnene betyder, at Clausens hypoteser ikke kan tillægges gyldighed i dag (fig. 1). Erobringsteorier og fokus på forskellige folkestammer og kulturelle migrationer er en tilgangsvinkel, som Clausen ikke var ene om i starten af 1900-tallet; materielle (og sproglige) levns geografiske spredning forklares hyppigt i dette lys inden for arkæologisk forskning også.⁷ Det er imidlertid interessant, at DNA-analyser i de seneste år har gjort dele af dette fokus aktuelt igen.

Flere arkæologer er siden blevet draget af stednavnetypen *-lev*, hvilket især skyldes efterleddets betydning "noget efterladt/noget overladt" (eventuelt i den mere snævre betydning "arvegods"), den store frekvens af personnavne og personbetegnelser i navnetypens forled samt navnenes uensartede geografiske spredning.⁸ Lotte Hedeager har bl.a. brugt navnetypen som støtte for teorier om udvikling af ejendoms- og arveret fra omkring 200-300-tallet e.Kr., ligesom hun har antydnet en sammenhæng mellem *-lev*-navnenes opkomst og spredning og danernes ekspansion fra Sjælland.⁹

Senest har Laurine Albris sammenholdt fremkomsten af navnetypen med introduktionen af en ny struktur for jordret og jordfordeling fra 300-tallet og betragtet høje koncentrationer af *-lev*-navne omkring markante storgårde fra yngre jernalder og vikingetid som udtryk for, at en konge eller høvding kunne tildele jord til loyale hirdfolk eller lavadelige.¹⁰ Også fra geografisk side er navnetypen blevet genstand for nye analyser, hvorved navnetypens tidlige fremkomst og lange produktionstid frem mod vikingetid er bekræftet.¹¹

Stednavne og bebyggelseshistorie

Stednavnenes værdi som kilde til bebyggelseshistorien har været et væsentligt krydsfelt mellem stednavneforskning og arkæologi, og allerede med interessen for at rekonstruere landets oprindelige bygdestruktur i starten af 1900-tallet kom stednavnematerialet i spil.

På denne tid var de arkæologiske kilder til bebyggelseshistorien begrænsede, og stednavnene kunne dermed bidrage som en væsentlig kilde. Væsentligt for arkæologer og historikere blev det derfor at skabe et overblik over stednavnenes alder, og arkæologiske dateringsforsøg af stednavne og stednavnetyper har været et emne for flere undersøgelser.

I første halvdel af 1900-tallet herskede der fra kulturhistorisk side en meget optimistisk holdning til stednavnenes rækkevidde bagud i tid. Dette medførte, at flere stednavnetyper blev dateret til stenalderen, fordi der inden for ikke nærmere definerede områder omkring disse navne var fundet fortidsminder fra perioden. I 1948 og siden i 1959 forsøgte arkæologen Therkel Mathiassen således at datere stednavne ved deres tilstedeværelse inden for bygder fra forskellige arkæologiske perioder. Bygderne definerede han som områder, hvor fund fra en bestemt periode forekom med en bestemt tæthed.¹² Ved denne metode mente Mathiassen at kunne vise, at nogle navnetyper og fund grupperede sig inden for de samme større områder, og han mente bl.a. at kunne påvise, at såkaldte kortnavne (dvs. usammensatte navne) i Vestjylland var sammenfaldende med sten- og bronzealderbygder.

Da Mathiassen foretog sine undersøgelser, var kendskabet til de forhistoriske perioder meget afhængig af fundmaterialets karakter, og det var først og fremmest gravfund og depotnedlæggelser, der tegnede kendskabet til forhistorien. Jernalderen var underbelyst, fordi periodens grave hovedsageligt ligger under flad mark – i modsætning til sten- og bronzealderens højbyggerier – og fordi bebyggelserne ikke lader sig erkende ved de store mængder af uforgængeligt affaldsmateriale som eksempelvis de store stenalderbopladser. Mathiassens bygdeinddeling hvilede derfor på et noget spinkelt grundlag, og hans date-

ringer hvilede endvidere på sammenfald inden for områder frem for lokale sammenfald mellem navne og fund.

Allerede i 1927 havde bebyggelseshistorikeren Vilhelm la Cour forudsat et lokalt sammenfald mellem arkæologiske fund fra bestemte perioder og stednavne af bestemte typer, før sammenfaldet kunne betragtes som værende af dateringsmæssig relevans. Siden er der også blevet stillet krav om, at fundene ikke optræder med samme hyppighed uden for navnenes lokalområde som inden for, ligesom der også er krav om, at de arkæologiske fund inden for stednavnenes nærområde kan opvise kontinuitet.¹³

Kravet om et lokalt sammenfald mellem stednavnetyper og fund forsøgte arkæologerne Erling Albrechtsen og Helge Nielsen at leve op til.¹⁴ I flere undersøgelser arbejdede de således med metoder, hvor de afsatte zoner med en bestemt radius omkring bebyggelser med ældre navnetyper. Forekom der hyppigt fund fra samme periode inden for zoner tilhørende bebyggelser af samme navntype, talte sandsynligheden for, at navntypen stammede fra den givne periode.

Både Albrechtsen og Nielsen blev udsat for kritik fra stednavneforskernes side. Albrechtsen, der forsøgte at fastslå de ældre navntypers sammenhæng med fund fra ældre jernalder på Fyn (ca. 500 f.Kr.-400 e.Kr.), blev blandt andet gjort opmærksom på, at de zoner, han afsatte omkring bebyggelser med navne af ældre navntyper, samlet set dækkede næsten halvdelen af Fyns areal. Derved var chancerne for, at de arkæologiske fund faldt inden for zonerne så stor, at sammenfaldet ikke kunne betragtes som signifikant. Senere forsøgte Albrechtsen at udbedre dette ved at anvende zoner med mindre radier, men en stor del af Fyn blev stadig dækket af det samlede zone-areal, og et andet kritisk punkt var, at fundene fra ældre jernalder i lige så høj grad forekom uden for som inden for navnezonerne.¹⁵

Præcis det samme problem kom Helge Nielsen ud for, da langt hovedparten af fundene ved hans undersøgelser også grupperede sig uden for de afsatte zoner. Dette forsøgte han dog at omgå på spidsfindig måde ved at udregne det forventede antal fund pr. km² ved en tilfældig spredning og siden efterprøve, om antallet af fund, der optrådte inden for navnezonerne, svarede hertil.¹⁶ Nielsen godtgjorde faktisk på den måde, at antallet af før-vikingetidige fund forekom hyppigere inden for de zoner, der var afsat om stednavnetyperne *-inge*, *-lev* og *-løse*, end hvis der havde været tale om tilfældig spredning. Det reelle antal af fund uden for zonerne var stort, men resultaterne indicerede dog en dateringsramme for de nævnte navntyper, som stemte overens med navneforskernes.

De arkæologiske forsøg på stednavnedatering har mødt en del kritik, og de formelle krav ved en sådan metode er vanskelige at opfylde. Dette skyldes især det arkæologiske kildematerials ufuldstændige karakter, hvilket medfører

metodiske problemer ved forsøg på statistisk sammenstilling mellem fund og stednavne, ligesom spørgsmålet om kontinuitet heller ikke altid kan besvares.

Kontinuitet var et centralt begreb for et fynsk projekt, der opstod midt i 1970'erne, og som havde det generelle formål at undersøge landsbyens opståen og udvikling. Det var historikerne Erland Porsmose og Torben Grøngaard Jeppesen, der stod bag det stort anlagte projekt, som blandt andet skulle fastslå de historiske landsbyers kontinuitet bagud i tid.¹⁷

Inden for arkæologien havde der frem til denne tid været en udpræget mangel på bebyggelsesfund i en lang periode af yngre jernalder, dvs. i perioden ca. 400-1050 e.Kr. Bebyggelser fra denne del af jernalderen var stort set ikke påvist, og det havde bl.a. medført en teori om, at de lå under de historiske landsbyer. De historiske landsbyers kontinuitet på samme sted mentes dermed at kunne gå tilbage til ca. 400-tallet e.Kr.

Som grundlag for denne teori var en viden om, at bebyggelsesnavnetyperne – og dermed også bebyggelserne – kunne opdeles i tre kronologiske lag, hvoraf det ældste mentes at stamme fra perioden før vikingetiden. Bebyggelsesnavne tilhørende det ældste navnelag var derfor væsentlige bebyggelseshistoriske kilder i en ellers fundtom periode af forhistorien.

Det var bl.a. disse teorier, der blev søgt efterprøvet i det fynske landsbyprojekt, og en af metoderne hertil var at undersøge de historiske landsbyers kontinuitet via arkæologiske stikprøveundersøgelser i de gamle landsbykerner – en metode, som arkæologen Gudmund Hatt havde foreslået til belysning af problematikken allerede i 1930'erne.¹⁸

Som de arkæologiske undersøgelser skred frem, syntes materialet hurtigt at indikere, at de historiske landsbyer generelt var grundlagt i 1000-1100-tallet – og det uanset om landsbyen havde et navn af ældre eller yngre navnetype.¹⁹ Dette medførte et opgør med den traditionelle anvendelse af stednavne som bebyggelseshistorisk kilde, for hvordan – blev der spurgt – kan stednavnene anvendes som bebyggelseshistorisk kilde, hvis de alle, uanset den formodede kronologi, betegner bebyggelser, der arkæologisk kan fastslås at have en ensartet alder?²⁰

Et af Jeppesens og Porsmoses metodiske problemer var den vandrende landsby. Indførelsen af maskinkraft ved arkæologiske udgravninger i starten af 1970'erne havde synliggjort, at jernalderens bebyggelser ikke befandt sig uforandret på samme sted, men flyttede rundt i landskabet inden for afgrænsede områder. Til trods for denne viden betragtede Jeppesen og Porsmose flytningerne som udtryk for et kontinuitetsbrud, idet deres fokus var rettet mod stedskontinuitet. Navnetypernes kronologi havde dermed ikke værdi for dateringen af de historiske bebyggelsers fiksering.

Stednavneforskerne fremhævede, at bebyggelseskontinuitet måtte betragtes som områdekontinuitet, og Jeppesen og Porsmose påviste da også i flere tilfælde vikingetidige forgængere for de historiske landsbyer ved hjælp af bl.a. rekognosceringer og marknavne indeholdende elementet *gammeltoft*.²¹ I hvert fald Porsmose udvidede af den grund kontinuitetsbegrebet til også at betegne områdekontinuitet – eller det han i modsætning til stedskontinuitet benævnte byfangskontinuitet.²²

Siden er det fra arkæologisk side yderligere blevet påvist, at den vandrende landsby fra omkring 200 e.Kr. i hovedsagen kun flytter rundt inden for et begrænset område svarende til indmark eller ejerlav.²³ Dette understreger, at der er tale om bebyggelsesmæssig områdekontinuitet fra denne tid og frem til og med den historiske landsbys fiksering. Dermed burde det også være klart, at bebyggelsesnavnene er anvendelige til overordnede bebyggelseshistoriske analyser – så længe man ikke forventer et absolut punktsammenfald og i øvrigt gør sig kildekritiske overvejelser på samme måde som ved anvendelsen af arkæologiske kilder.

Diskussionen om stednavnenes anvendelighed i forbindelse med bebyggelseshistoriske studier stod på i nogle år, og tonen synes ikke altid at have været lige konstruktiv. Som følge heraf blev der i 1982 afviklet et symposium med titlen “Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder”, hvor de nye problemstillinger og de mange diskussioner om stednavnenes anvendelighed til bebyggelseshistoriske studier var til debat.²⁴

Set i bakspejlet var Jeppesens og Porsmoses stikprøveundersøgelser næppe helt dækkende for en be- eller afkræftelse af jernalderbebyggelse under de eksisterende landsbyer. Deres udgravninger i 13 udvalgte landsbyer måtte af praktiske årsager – da de 11 blev anlagt i eksisterende bebyggelse – begrænses til at bestå af relativt få og små felter. Ved den metode registrerer man imidlertid ikke nødvendigvis bebyggelsesspor fra alle de perioder, der er repræsenteret det pågældende sted. Og det forhold gør sig særligt gældende ved anlægsspor fra yngre jernalder, der hyppigt er stort set fundtomme, hvilket betyder, at de ikke så let identificeres som eksempelvis ældre jernalders meget keramikførende anlæg og bebyggelser.

I de senere år er der sket en eksplosiv vækst i antallet af udgravninger i og omkring eksisterende landsbyer. Det betyder, at kendskabet til bebyggelsesudviklingen i jernalderen tilsvarende er øget, og at der således foreligger langt flere brikker til det bebyggelseshistoriske puslespil end på tiden, hvor det fynske landsbyprojekt stod på.

Der kan næppe forventes en landsdækkende oversigt over de seneste årti-ers store antal bebyggelsesudgravninger, men noget tyder på, at billedet kan

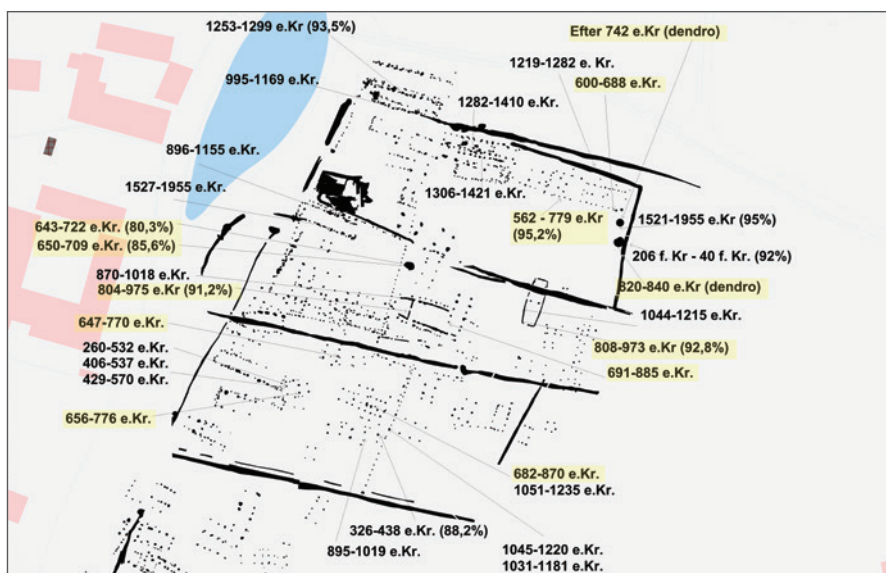

Fig. 2. Udsnit af oversigtsplanen fra udgravningen i den historiske landsbykerne i Rynkeby ved Ringe på Fyn. C14-dateringerne fra 600-700-tallet er markeret; fra denne tid er der påvist stedskontinuitet i bebyggelsen. – Illustration udarbejdet af Jesper Hansen, Odense Bys Museer.

Excerpt of the site plan from the excavation of the historic village core of Rynkeby, near Ringe on Funen. Radiocarbon dates from the 7th and 8th centuries are marked; continuity of place has been demonstrated from this period at the settlement.

være mere varieret, end Porsmose og Jeppesen i sin tid kunne påvise. Nogle steder er der således dateringer, der tyder på kontinuerlig bebyggelse fra sen germansk jernalder (7. århundrede) i den historiske landsbykerne.²⁵ Dette er tilfældet flere steder på Fyn, f.eks. ved Rynkeby nær Ringe (fig. 2), og noget lignende gør sig sandsynligvis gældende andre steder, eksempelvis ved Sahl i Ringkøbing amt og Vindinge i Tune herred samt den nedlagte Kunderslev i Horns herred på Sjælland.²⁶

Med det øgede kildemateriale har der været mulighed for at tage spørgsmålet om bebyggelseshistorien og bebyggelsesnavnene op på ny, og med udgangspunkt i et stort antal udgravninger omkring historiske landsbykerner på Fyn er landsbydannelse – og herunder forholdet mellem områdekontinuitet og stednavn – blevet genstand for nye analyser.²⁷ Udgravningerne ved Rynkeby fungerer som en enkel illustration af problemkomplekset. Her er der således konstateret kontinuitet – forstået som områdekontinuitet – i bebyggelsen fra omkring Kr.f. og frem til den historiske landsby (fig. 3). Spørgsmålet er, hvor-

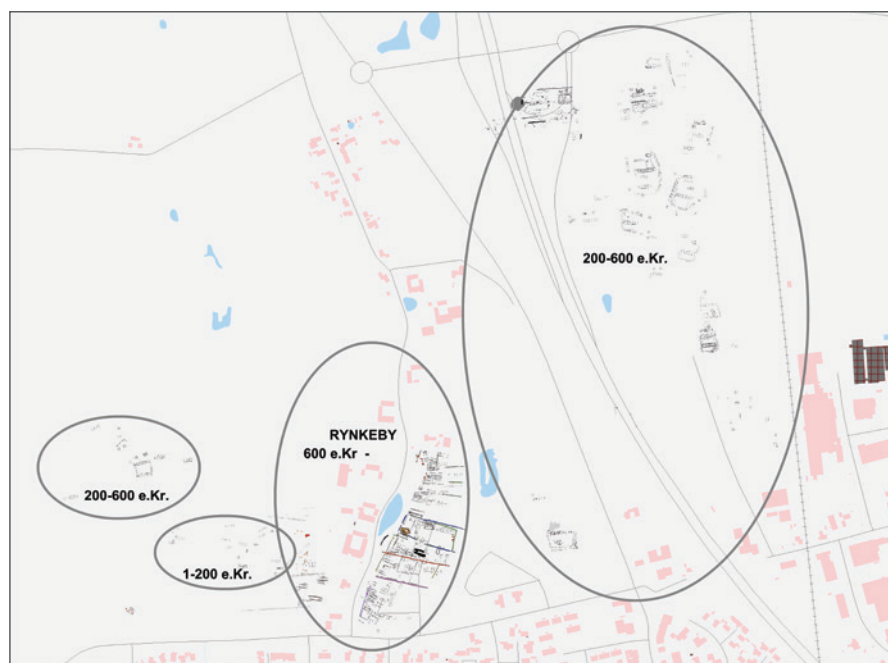

Fig. 3. Bebyggelsesfaser i Rynkeby ved Ringe på Fyn. Der er konstateret områdekontinuitet i bebyggelsen fra omkring Kristi fødsel. – Illustration udarbejdet af Jesper Hansen, Odense Bys Museer.

Settlement phases at Rynkeby, near Ringe on Funen. Area continuity at the settlement has been demonstrated from around the birth of Christ.

dan det kan relateres til et stednavn med efterleddet *-by*, der generelt tilskrives vikingetiden og tidligst formodes at høre hjemme i yngre germansk jernalder?

Sammenstillingen af de arkæologiske bebyggelsesdata til en alternativ model for bebyggelsesdynamik har ført til en ny forståelse af sammenhængen mellem bebyggelsesudvikling og bebyggelsesnavne (fig. 4). Navneomsætningsmodellen, der kobler bebyggelsesdynamik med forudsætninger for stednavnedannelse og -kontinuitet, kan rumme den kompleksitet, som de mange nye data afspejler. Landsbyerne har ændret og flyttet sig successivt, og på forskellige trin i denne proces har det medført behov for nynavngivning af dele af landsbyens gårdsenheder med deraf følgende mulighed for efterfølgende navnedød for landsbyens gamle navn. I forbindelse med Rynkeby foreslås navnet dannet i forbindelse med bebyggelsens etablering på sin historiske landsbytomt, der hører hjemme i 600-tallet.²⁸ Lignende processer for bebyggelsesdynamik, stednavnedannelse og stednavnedød er tidligere foreslået af Bent Jørgensen med et særligt fokus på *torp*-navne.²⁹

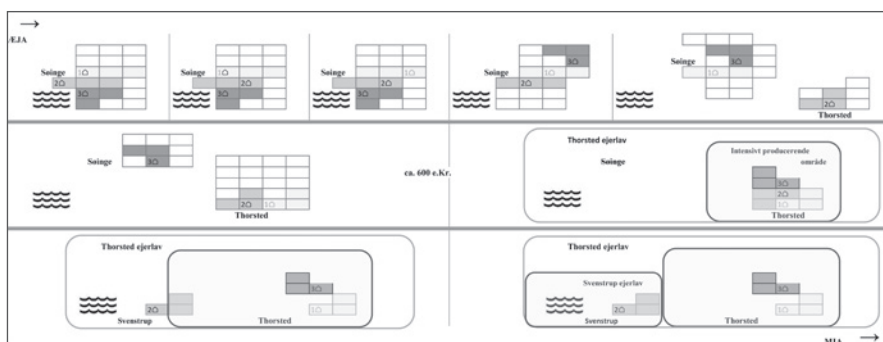

Fig. 4. Navneomsætningsmodellen giver en ny forståelse af sammenhængen mellem bebyggelsesudvikling og bebyggelsesnavne ved at koble bebyggelsesdynamik med forudsætninger for stednavnedannelse og -kontinuitet. – Illustration fra Hansen 2016, Bilag og Appendiks, s. 62 (bilag 56).

The name conversion model gives a new understanding of the link between settlement development and settlement names by coupling settlement dynamics with the pre-conditions for place-name formation and continuity.

Det bliver de kommende år interessant at følge, om resultaterne fra Fyn kan overføres til andre dele af landet. De senere års datatilvækst inden for arkæologien har givet grundlag for at revidere bebyggelseshistorien og i takt hermed forståelsen af bebyggelsesnavnenes alder og kontinuitet.

Stednavne som fundindicerende kilde til arkæologien

Resultaterne fra Landsbyprojektet i 1980'erne betød, at der i nogle fagkredse bredte sig en pessimistisk holdning til stednavnenes generelle udsagnsværdi for forhistoriske forhold.

Flere publiceringer og tværfaglige projekter både før, under og efter denne tid har dog vist så mange perspektiver ved anvendelsen af stednavne i kulturhistoriske undersøgelser, at fordelene turde være åbenlyse. Som fundanvisende kilde udmærker stednavne sig ved deres beskrivende ordindhold og geografiske reference, som kan udpege potentielle arkæologiske fund og lokaliteter fra ældre tider. Det gælder i særlig grad de danske marknavne, som med et anslået antal mellem en halv og en hel million navne er en stor og kun delvist anvendt kilde til såvel fortidsminder som forhistoriske lokaliteter og historiske forhold.³⁰ Da materialet endnu kun for afgrænsede geografiske områder foreligger i digitaliseret og tolket version, er der endnu ikke foretaget samlede analyser eller fremstillinger af de danske marknavne, som afdækker det fulde omfang af deres kildeværdi. Der er imidlertid adskillige enkeltundersøgelser

af enten udvalgte geografiske områder, eller som med tematisk sigte afspejler anvendeligheden af materialet for kulturhistorikere.

Fra stednavneforskningens side blev potentialet bl.a. præsenteret i to let tilgængelige publikationer i 1960'erne med fokus på kulturhistoriske elementer som gravhøje og dysser, tingsteder og rettersteder, forsvarsanlæg og kapeller, religion og folketro mv.³¹

I praksis blev marknavnematerialet snart herefter anvendt i det nordiske Ødegårdsprojekt, der løb i en årrække fra 1969 og frem. Her indgik stednavnene i flere tilfælde som et betydeligt kildemateriale, og i særlig grad til lokalisering af nedlagte eller flyttede bebyggelser, der siden blev eftervist ved fosfatanalyser og arkæologiske fund.³² Marknavnenes potentiale til lokalisering af forsvundne bebyggelser er siden anvendt i mange kulturhistoriske studier.³³ Her kan indiciene både være meget direkte, når et marknavn indeholder et sikkert navn på en i øvrigt ukendt bebyggelse (af typen *-lev*, *-by*, *-torp* o. lign.), eller de kan være mere indirekte og hentyde til forhenværende bebyggelser som de velkendte *Gammeltoft*- og *Gammelby*-navne. Særligt de sidstnævnte havde en væsentlig plads i det fynske landsbyprojekt, hvor de blev identificeret som betegnelser for de historisk kendte landsbyers forgængere, før de blev stationære.³⁴

At stednavnene også kan anvendes til at identificere andre typer af arkæologiske lokaliteter end bebyggelser blev tydeligt dokumenteret med 1990'ernes Fribrødre Å-projekt, hvor der kunne påvises et sammenfald mellem stednavne med skibsbetegnelsen *snekke* og en reparationsplads for skibe fra 1000- til 1100-tallet. De danske *Snekke*-navne blev kortlagt som en del af projektet, og der er siden blevet fundet skibsdele ved flere *Snekke*-lokaliteter, bl.a. ved *Snekkeeng* ved Aarhus.³⁵

Et aktuelt kulturhistorisk projekt, der anvender stednavne til kortlægning af potentielle lokaliteter, er projekt "Middelalderborge i Region Midtjylland", der bl.a. identificerer og kortlægger forsvundne middelalderborge ved hjælp af stednavne med borgindicerende navneled.³⁶

Til de nævnte projekter kommer flere undersøgelser, der fremhæver stednavnematerialets potentiale for lokalisering af særlige arkæologiske fænomener eller potentielle fundsteder inden for afgrænsede geografiske områder.³⁷ Det samlede danske stednavnemateriale er stort og alsidigt, og det samme er de kulturhistoriske anvendelsesmuligheder.

Stednavne, landskabsarkæologi og samfundsstruktur

Med landskabsarkæologiens kontekstorienterede og tværvideenskabelige fokus blev stednavne inddraget som en væsentlig kilde i flere arkæologiske studier fra årene omkring 1990 og fremefter. Projekter, der søgte at afdække religiøse

eller militære aspekter af jernalderens samfund, inddrog f.eks. relaterede stednavne på linje med arkæologiske fund og historiske kilder til analyser, ligesom stednavnematerialets kildeværdi for elementer som forsvar og kommunikation blev anvendt i det tværfaglige projekt "Atlas over Fyns kyst", hvor henholdsvis arkæologi, historie, geografi, geologi og stednavneforskning tilsammen bidrog til et mere facetteret billede af den fynske kysthistorie.³⁸

Landskabsarkæologien defineredes som en form for social arkæologi, hvor sociologiske aspekter kombineres med økonomiske og økologiske forhold.³⁹ Med det fulgte også et stort fokus på samfundsstrukturelle forhold i yngre jernalder og herunder de såkaldt centrale pladser, som udover deres fundrigdom syntes karakteriseret ved indicier på elitær tilstedeværelse og funktioner som handel, håndværk, religion osv. Disse funktioner syntes hyppigt at fordele sig på forskellige lokaliteter inden for afgrænsede områder, og en centralplads eller et centrum blev defineret af arkæologen Ulf Näsman som "et samordnet kompleks af pladser med forskellige funktioner af samfundsbærende art".⁴⁰ Som et væsentligt centralpladsindicium fremhæves også stednavne med sakralt eller organisatorisk betydningsindhold.⁴¹

I samme periode arbejdede den svenske stednavneforsker Stefan Brink tilsvarende tværfagligt med stednavne og arkæologi, hvor han fremsatte en teori om, at stednavne med betydningsmæssig relation for elementer som religion, elite, handel, håndværk, forsvar mv. kunne afspejle de centrale pladser fra yngre jernalder og vikingetid, der lod sig påvise i det arkæologiske materiale. Grupperinger af disse stednavne – også betegnet som centralpladsindicerende navnemiljøer – kunne iagttages flere steder i det mellemsvenske område og blev betragtet som udtryk for den rumlige organisering af centrale pladser eller centralpladskomplekser.⁴²

Teorien om centralpladsindicerende stednavnemiljøer er siden efterprøvet i Danmark, hvor stednavnematerialet ikke umiddelbart udviser de samme tydelige strukturer som i Mellemsverige.⁴³ Undersøgelsen har ikke umiddelbart kunnet bekræfte muligheder for rekonstruktion af ensartede, centralpladsindicerende navnemiljøer, om end der i nogle af de afsøgte områder kunne fremvises flere navne med relation til samfundsstrukturelle forhold. Bl.a. Bjerger herred på Fyn udviste en gruppering af centralpladsindicerende stednavne, der kan afspejle funktioner som mulig handel (*Ladby*), elitær tilstedeværelse (*Salby*), jurisdiktion (*Måle*), førkristen religion (*Viby*, *Lille Viby* og *Torslundegård*) og muligt forsvar (*Rynkeby*, *Snekkeled*) (fig. 5).⁴⁴ Sammen med flere marknavne, der kan relateres til funktioner som bl.a. forsvar, afspejler stednavnematerialet væsentlige funktioner i området i yngre jernalder eller vikingetid. Området har siden vist sig særdeles metalrigt i perioden yngre jernalder til vikingetid, hvor

Fig. 5. Bjerge herred på Nordøstfyn med de muligt centralpladsindicerende bebyggelsesnavne markerede. – Illustration fra Christensen 2016, s. 11.

Bjerge district in northwest Funen, with the possible central-place indicating names marked.

omfattende detektorundersøgelser har afsløret flere bebyggelser med mange metaller, og herunder også flere statusindicerende fund.⁴⁵

Det er senest blevet foreslået, at geografiske områder med markante geografiske grupperinger af centralpladsindicerende stednavne og lokaliteter eller særligt rige fund ikke afspejler fast organiserede centralpladskomplekser, men snarere afspejler vækstområder, hvor en eller flere lokaliteter har fungeret som katalysatorer i en vækstproces, der med tiden har forårsaget særlige akkumulationer af rigdom eller centrale funktioner.⁴⁶

Status og perspektiv

1990'ernes landskabsarkæologiske tilgang har ved sin stærke insisteren på tværfaglighed haft en afgørende betydning for den måde, hvorpå stednavne inddrages i og samarbejder med arkæologien i dag. Store forskningsprojekter inden for perioderne yngre jernalder, vikingetid og middelalder inddrager med største naturlighed stednavne i analyserne ud fra den betragtning, at

koblingen af kilderne giver mulighed for en mere facetteret forståelse af de undersøgte forhold end det arkæologiske materiale alene. I de senere år er stednavnematerialet således også anvendt til belysning af såvel bebyggelses-historiske forhold som af forsvar, religion og retsudøvelse i store tværfaglige projekter som "Jellingprojektet" og "Førkristne kultpladser", der begge afsluttes fra Nationalmuseet i disse år.⁴⁷

Der ses en tendens til, at flere forskere krydser de traditionelle faggrænser og selv arbejder flerfagligt, så kildetyperne vægtes balanceret i analyserne og sammenkobles under hensyntagen til forskellene i metoder, udsagnskraft og kildekritiske forhold. I den forbindelse er der også argumenteret for, at henholdsvis arkæologiske fund og stednavne ikke læses kontekstuel, men indledende analyseres hver for sig og først efterfølgende sammenstilles i en komparativ analyse.⁴⁸

Som kilde til arkæologi og kulturhistorie inddrages stednavne ikke længere alene som supplerende kilde til udpegning af fundsteder eller viden om afgrænsede samfundsstrukturelle fænomener. Materialet indgår også aktivt i udvikling af teoretiske rammer og modeller for eksempelvis bebyggelsesdynamik, samfundsstrukturel og økonomisk udvikling og vækst samt interaktionen mellem landskab og menneske.⁴⁹

Den aktuelle digitalisering af data giver nye muligheder for at kombinere arkæologi og stednavne. Hovedparten af landets bebyggelsesnavne foreligger i georefereret og søgbar form i den digitale version af "Danmarks Stednavne", og for flere museers ansvarsområder foreligger alle arkæologiske data også digitale. Marknavnematerialet er endnu ikke digitaliseret, men skannede versioner af markbogsudskrifter kombineret med en aktuel scanning af arkiverne på Afdeling for Navneforskning på Københavns Universitet gør materialet tilgængeligt på en anden måde end tidligere. Fremadrettet vil en georeferering af marknavnematerialet danne basis for nye sammenstillinger af materialet, f.eks. udtræk af udvalgte stednavne kombineret med arkæologiske data eller direkte afprøvning af bestemte stednavneled som fundanvisende kilde for specifikke arkæologiske fænomener. Der er således endnu mange analyser, diskussioner og erkendelser i vente i samspelet mellem arkæologi og stednavne.

NOTER

1. Se f.eks. Steenstrup 1895; 1896; 1908; Olrik 1911; la Cour 1915; Schütte 1926; Aakjær 1927; 1944; Hvidtfeldt 1942.
2. Clausen 1916.
3. Clausen 1916, s. 116 samt 157.
4. Clausen 1916, s. 197-198.

5. Jørgensen 2008, s. 316.
6. Jf. bl.a. Lindroth 1917 samt Weibull 1917-1921.
7. Se f.eks. gennemgang hos Olsen 2003, s. 108-112.
8. Jf. Hald 1965; Søndergaard 1972.
9. Hedeager 1988, s. 260; 1990, s. 154, 186-188, 193, 203.
10. Albris 2015. Samme fænomen betegnes af Per Vikstrand som comitatusnavne, dog specifikt om stednavne med personbetegnelser som *rink*, *tegn*, *hårse* o.lign., dvs. titler, der formodes at være anvendt om (kongeligt) følge (Vikstrand 2013, s. 100).
11. Dam 2015, s. 30-35. – Jf. også Hald 1965, s. 75-83; Søndergaard 1972.
12. Mathiassen 1948; 1959.
13. la Cour 1927, s. 21; Christensen & Kousgård Sørensen 1972, s. 223.
14. Bl.a. Albrechtsen 1952; 1970; Nielsen 1977; 1979.
15. Jf. Albrechtsen 1952, s. 242-252; Kousgård Sørensen 1969, s. IX-X; Albrechtsen 1970, s. 130-131; Christensen & Kousgård Sørensen 1972, s. 225-226.
16. Nielsen 1977, s. 50-51.
17. Porsmose & Grøngaard Jeppesen 1976.
18. Hatt 1936, s. 129; 1937, s. 144ff; Porsmose & Grøngaard Jeppesen 1976, s. 107-108; Grøngaard Jeppesen 1977, s. 79-80; 1978, s. 95-99.
19. F.eks. Porsmose 1977, s. 66; Grøngaard Jeppesen 1977, s. 84.
20. Bl.a. Grøngaard Jeppesen 1979, s. 111-112; 1984, s. 164.
21. Bl.a. Jørgensen 1977, s. 92; Kousgård Sørensen 1981, s. 93-94; Grøngaard Jeppesen 1981, s. 116-117; Porsmose 1985, s. 451.
22. Porsmose 1985, s. 163-164.
23. Jf. eksempelvis Fabech & Ringtved 2002, s. 86; Fabech et al. 2002, s. 123-124.
24. Dalberg et al. 1984.
25. Hansen 2011; 2015.
26. Jf. bl.a. Østergaard Christensen 1977, s. 80-85; Christensen & Tornbjerg 2009, s. 54-55; Christensen 2010, s. 204-205, 227.
27. Hansen 2015.
28. Jf. Hansen 2015, s. 208.
29. Jørgensen 2003, s. 158-159.
30. Jørgensen 2009, s. 105.
31. Kousgård Sørensen 1964; Hald 1966.
32. Jf. f.eks. Gissel 1977.
33. Bl.a. Nielsen & Tornbjerg 1987; Albøge 2000; Jørgensen 2009; Christensen 2013; Albris 2014b; Nielsen 2016, s. 166-169.
34. Jf. ovenstående samt Porsmose 1988, s. 222-223.
35. Holmberg & Skamby Madsen 1998; Skamby Madsen & Vinner 2005, s. 94-95; Skamby Madsen & Klassen 2010; Nielsen 2015, s. 38.
36. <http://middelalderborge.dk/>
37. F.eks. Albøge 2000; Egeberg & Gammeltoft 2006; Kristiansen 2007; Albris 2011; 2014b; Christensen 2013; Olesen 2014; Nielsen 2014.
38. Fabech 1991; Crumlin-Pedersen, Porsmose & Thrane 1996; Ringtved 1999.
39. Jf. Fabech, Näsman & Ringtved 1999, s. 165.
40. Näsman 1991, s. 328.
41. Jf. Fabech & Ringtved 1995, s. 19.

42. Brink 1996, s. 238; 1998, s. 297-302; 1999a, s. 12; 1999b, s. 434. Jf. bl.a. også Vikstrand 2001 mht. sakrale navne og centralpladsindicerende stednavnemiljøer.
43. Christensen 2010.
44. Se også Christensen 2010, s. 160-171, Christensen 2011 & Christensen 2016 for nærmere gennemgang af det muligt centralpladsindicerende stednavnemateriale i Bjerg herred.
45. Feveile 2016.
46. Jf. Christensen 2015; Christensen 2016 s. 3-13; Christensen i tryk.
47. Jf. f.eks. Albris 2014a; Christensen 2015.
48. Jf. f.eks. Christensen 2010, s. 253; 2011, 32; Albris 2014b, s. 31-32, 172-173.
49. Fabech & Ringtved 1995; Christensen 2014; Albris 2014; Hansen 2015.

LITTERATUR

- Albrechtsen, E. 1952: Fyns bebyggelse i oldtiden. *Fynske Aabøger* IV 1950-52, s. 220-252.
- Albrechtsen, E. 1970: Den ældre jernalders bebyggelse på Fyn. *Kuml* 1970 (1971), s. 123-144.
- Albris, S.L. 2011: When a place is not called a 'home of the Gods': a preliminary examination of archaeology and place names in Boeslunde, Zealand, in the light of the Gudme/Gudhem workshop. In: O. Grimm & A. Pesch (eds.): *The Gudme/Gudhem phenomenon: papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA), Schleswig, April 26th and 27th, 2010*. Neumünster, s. 207-229.
- Albris, S.L. 2014a: Turen går til Gudernes Hjem. Om en køretur med Bent Jørgensen og nogle overvejelser om organiseringen af Gudmes landskab. I: R.S. Olesen, P. Gammeltoft & B. Eggert (red.): *På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014*. København, s. 17-32.
- Albris, S.L. 2014b: At bo, at benævne. Arkæologi og stednavne i jernalderens og vikingetidens landskab. Eksempler fra Sydvestsjælland. *Navnestudier* nr. 41. København.
- Albris, S.L. 2015: Navne på -lev og jernalderens centralpladser. Hvordan markerer navnetypen ændringer i yngre jernalders ejerskabsforhold? I: E. Aldrin et al. (red.): *Innovationer i namn och namnmönster*. Uppsala, s. 9-35.
- Albøge, G. 2000: Stednavne. I: K. Dalsgaard et al. (red.): *Mellem hav og hede. Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred indtil 1700*. Århus, s. 112-124.
- Brink, S. 1996: Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place. *Tor. Journal of Archaeology* 28, s. 235-281.
- Brink, S. 1998: Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.): *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Sjöernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund, s. 297-326.
- Brink, S. 1999a: Fornskandinavisk religion – förhistoriskt samhälle. En bosättningshistorisk studie av centralorter i Norden. I: U. Drobin (red.): *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*. Odense, s. 11-55.
- Brink, S. 1999b: Social order in the early Scandinavian landscape. In: C. Fabech & J. Ringtved (eds.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg, s. 423-439.

- Christensen, L.E. 2010: *Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser*. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet.
- Christensen, L.E. 2011: Afsøgning efter centralpladsrelevante navnemiljøer i Danmark – problemstillinger og perspektiver. I: L.E. Christensen & B. Jørgensen (red.): *Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid*. Rapport fra NORNA's 38. symposium i Ryslinge 12.-15. maj 2009. Uppsala, s. 11-40.
- Christensen, L.E. 2013: *Kulturhistorisk stednavneanalyse fra Rynkeby, Sdr. Nærå og Åsum*. Upubliceret rapport, Odense Bys Museer.
- Christensen, L.E. 2014: Stednavne, centralpladser og vækstcentre – om tolkningsvalg og betydningsrelationer. I: B. Eggert, P. Gammeltoft & R.S. Olesen (red.): *På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014*. København, s. 79-89.
- Christensen, L.E. 2015: Stednavne og arkæologi omkring Jelling i Østjylland. I: B. Eggert & R.S. Olesen under medvirken af B. Jørgensen (red.): *Navne og skel – Skellet mellem navne*. Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6.-9. juni 2012. NORNA-rapporter 91 (to bind). Uppsala, s. 59-80.
- Christensen, L.E. 2016: Centralpladsrelevante stednavne og centrale pladser på Fyn. Nye fund og mulige strukturer. I: M.S. Danielsen, J.G.G. Jakobsen & B. Eggert (red.): *Navn og navnebærere. Rapport fra NORNA's 45. symposium i Hulsig 1.-4. oktober 2014*. Uppsala, s. 7-33.
- Christensen, L.E., i tryk: Centralpladsindici og centralpladsdistribution – om centralitet og vækst i yngre jernalder og vikingetid. I: T. Lemm & V. Hilberg (red.): *Beretning fra det treogtredivte tværfaglige vikingesymposium*.
- Christensen, T. & S.Å. Tornbjerg 2009: Jernalderbosættelsen i det gamle Roskilde Amt. I: H.-C. Eisen (red.): *Mellem fjord og bugt*. Roskilde, s. 25-86.
- Christensen, V. & J. Kousgård Sørensen 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Clausen, H.V. 1916: Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse. København. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 1-226.
- Crumlin-Pedersen, O., E. Porsmose & H. Thrane (red.) 1996: *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*. Odense.
- Dalberg, V. et al. (red.) 1984: *Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder*. NORNA-rapporter 26. Uppsala.
- Dam, P. 2015: *Bebyggelser og stednavnetyper*. Navnestudier nr. 44. København.
- Fabech, C. 1991: Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Århus, s. 283-303.
- Fabech, C. et al. 2002: Den gode jord – et natur- og kulturfænomen. I: P. Grau Møller et al. (red.): *Foranderlige Landskaber. Integration af natur og kultur i forvaltning og forskning*. Odense, s. 112-143.
- Fabech, C., U. Näsman & J. Ringtved 1999: Fra bebyggelse til landskab. I: O. Høiris et al. (red.): *Menneskelivets mangfoldighed. Arkæologisk og antropologisk forskning på Moesgård*. Aarhus, s. 163-174.
- Fabech, C. & J. Ringtved 1995: Magtens geografi i Sydsandinavien. Om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster. I: H.G. Resi & P. Rolfsen (red.): *Produksjon og Samfunn. Beretning fra 2. nordiske jernalderssymposium på Granavolden*. Oslo, s. 11-37.
- Fabech, C. & J. Ringtved 2002: Områder med stort fundpotentiale fra ca. 1. årtusinde

- e.Kr. I: P. Grau Møller et al. (red.): *Foranderlige Landskaber. Integration af natur og kultur i forvaltning og forskning*. Odense, s. 85-90.
- Feveile, C. 2016: Understanding the Hinterland of the Ladby Ship Grave. In: V. Turner (ed.): *Proceedings from XVII Viking Congress, Shetland, 3-10 August 2013*.
- Gammeltoft, P. & T. Egeberg 2006: Stednavne i Egvad Sogn – En forsknings- og forvaltningsrapport. Skjern & København.
- Gissel, Sv. (red.) 1977: *Hornsherred undersøgelsen*. Det nordiske Ødegårdsprojekt, publikation nr. 2. København.
- Grøngaard Jeppesen, T. 1977: Stedskontinuitet i fynske landsbyer belyst ved hjælp af den arkæologiske metode. I: H. Thrane (red.): *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12.-14. maj 1977 afholdt af Odense Universitet*. Odense, s. 76-87.
- Grøngaard Jeppesen, T. 1978: Anvendte feltarkæologiske metoder i "projekt Landsbyen". I: H. Thrane (red.): *Bebyggelseshistorisk metode og teknik. Beretning fra et symposium d. 19.-20. maj 1978 afholdt af Odense Universitet*. Odense, s. 94-107.
- Grøngaard Jeppesen, T. 1979: *Landsbyens opståen. Indledende studier over middelalderens pladskontinuitet*. Odense.
- Grøngaard Jeppesen, T. 1981: *Middelalderlandsbyens opståen. Kontinuitet og brud i den fynske agrarbebyggelse mellem yngre jernalder og tidlig middelalder*. Odense.
- Grøngaard Jeppesen, T. 1984: Landsbyens alder – arkæologisk belyst. I: V. Dalberg et al. (red.): *Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder*. NORNA-rapporter 26. Uppsala, s. 158-168.
- Hald, K. 1965: *Vore stednavne*. 2. udgave. København.
- Hald, K. 1966: *Stednavne og kulturhistorie*. København.
- Hansen, J. 2011: Rynkeby – ¹⁴C dateringer i en fynsk landsby med stedskontinuitet fra yngre germansk jernalder. *Fynske Minder*, s. 95-103.
- Hansen, J. 2015: Landsbydannelse og bebyggelsesstruktur i det 1. årtusinde – et bebyggelseshistorisk regionalstudie. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Syddansk Universitet.
- Hatt, G. 1936: Oldtidens landsby i Danmark. *Fortid og Nutid* 1936, s. 97-129.
- Hatt, G. 1937: *Landbrug i Danmarks Oldtid*. København.
- Hedeager, L. 1988: Danernes land. Fra ca. år 200 f.Kr. - ca. 700 e.Kr. I: O. Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*. København.
- Hedeager, L. 1990: *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus.
- Holmberg, B. & J. Skamby Madsen 1998: Da kom en snekke... Havnepladser fra 1000- og 1100-tallet? *Kuml* 1997-98, s. 197-225.
- Hvidtfeldt, J. 1942: Alsiske retsomraader og tingsteder. *Sønderjyske Aarbøger* 1942, s. 17-57.
- Jørgensen, B. 1977: Stednavne og bebyggelsesarkæologi. Nogle efterræsonneringer. I: H. Thrane (red.): *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12.-14. maj 1977 afholdt af Odense Universitet*. Odense, s. 90-92.
- Jørgensen, B. 2003: *Torpens størrelse og status. Hvordan kan en vikingetidig udflyttergård blive til 44 gårde i matriklen 1664?* I: P. Gammeltoft & B. Jørgensen (red.): *Nordiske torp-navne*. NORNA-rapporter 76. Uppsala, s. 155-166.
- Jørgensen, B. 2008: *Danske stednavne*. København.
- Jørgensen, B. 2009: Køge-Roskilde-områdets stednavne. I: H.-C. Eisen (red.): *Mellem fjord og bugt*. Roskilde, s. 87-106.

- Kousgård Sørensen, J. 1964: Marknavne og arkæologi. I: *Marknavnestudier*. Udg. af Stednavneudvalget. København, s. 83-93.
- Kousgård Sørensen, J. 1969: Odense Amts bebyggelsesnavne. *Danmarks Stednavne* nr. 14. København.
- Kousgård Sørensen, J. 1981: Stednavnene og bebyggelserne, ældre?, samtidige?, yngre? *Fortid og Nutid*, s. 91-96.
- Kristiansen, D.H. 2007: Bag markens navne. *Skalk* 4, s. 8-10.
- la Cour, V. 1915: Hedenske Helligdomme i Danmark. I: *Festskrift til Johs. C.H.R. Steenstrup paa Halvfjerdsaaersdagen*. København, s. 1-33.
- la Cour, V. 1927: *Sjællands ældste bygder. En arkæologisk-topografisk undersøgelse*. København.
- Lindroth, H. 1917: H.V. Clausen, Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse [anmeldelse]. *Namn och bygd*. 5. årg., s. 182-186.
- Mathiassen, Th. 1948: *Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse*. København.
- Mathiassen, Th. 1959: *Nordvestsjælland oldtidsbebyggelse*. København.
- Nielsen, H. 1977: En undersøgelse af jernalderfundenes udbredelse i Præstø amt. I: H. Thrane (red.): *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12.-14. maj 1977 afholdt af Odense Universitet*. Odense, s. 49-54.
- Nielsen, H. 1979: Jernalderfund og stednavnetyper – en sammenligning af fynske og sjællandske forhold. I: H. Thrane (red.): *Fra Jernalder til Middelalder. Beretning fra et symposium 17.-19. maj 1979 afholdt af Odense Universitet*. Odense, s. 87-98.
- Nielsen, H. & S.Å.Tornbjerg 1987: Østsjællandske "Gammeltofter" – praktiske forsøg på lokalisering ud fra udskiftningskort og markbøger. I: H. Thrane (red.): *Diakrone bebyggelsesundersøgelser. Beretning fra et bebyggelsehistorisk symposium på Hollufgård – afholdt d. 8.-9. oktober 1985*. Odense, s. 59-65.
- Nielsen, M.L. 2014: Starup: et jysk stednavn med historisk og arkæologisk potentiale. *Kuml* 2014, s. 187-204.
- Nielsen, M.L. 2015: V [Vikinger]. I: B. Jørgensen & B. Nissen Knudsen (red.): *Bentes ABC. Et lykønskningsskrift til Bente Holmberg på 70-års dagen 26. marts 2015 fra venner og kolleger på Nordisk Forskningsinstitut*. København, s. 37-40.
- Nielsen, M.L. 2016: Navn og navnebærere. Forsvundne bebyggelser i Klim Sogn som case story I: M.S. Danielsen, J.G.G. Jakobsen & B. Eggert (red.): *Navn og navnebærere. Rapport fra NORNA's 45. symposium i Hulsig 1.-4. oktober 2014*. Uppsala, s. 153-174.
- Näsman, U. 1991: Nogle bemærkninger om det nordiske symposium "Samfundsorganisation og Regional Variation" på Sandbjerg Slot den 11. - 15. april 1989. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Højbjerg, s. 321-329.
- Näsman, U. 1998: Sydkandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i väd är det som centralplatserne är centrala? I: L. Larsson & B. Hårdh (red.): *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund, s. 1-26.
- Olesen, R.S. 2014: Om tolkningen af glde. skēth, f., i betydningen 'skibssætning'. B. Eggert, P. Gammeltoft & R.S. Olesen (red.): *På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014*. København, s. 179-192.
- Olrik, Axel 1911: En Oldtidshelligdom. *Danske Studier*, s. 1-14.

- Olsen, B. 2003: Från ting till text. Teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning. 2. reviderede udgave. Lund.
- Porsmose, E. 1977: Den stationære landsbys opståen. Overvejelser omkring den fynske bebyggelse på overgangen mellem oldtid og middelalder. I: H. Thrane (red.): *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12.-14. maj 1977 afholdt af Odense Universitet*. Odense, s. 66-75.
- Porsmose, E. 1985: *Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca. 1700 til ca. 1000 e.Kr. fødsel*. Bd. I-II. Odense.
- Porsmose, E. 1988: Middelalder o. 1000-1536. I: C. Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie I. Oldtid og middelalder*. Odense, s. 205-396.
- Porsmose, E. & T. Grøngaard Jeppesen 1976: Landsbyens opståen og udvikling. Udkast til et projekt. I: H. Thrane (red.): *Bebyggelsesarkæologi. Beretning fra et symposium d. 7-8 nov. 1975 afholdt af Odense Universitet*. Odense, s. 106-116.
- Ringtved, J. 1999: Settlement organisation in a time of war and conflict. In: C. Fabech & J. Ringtved (eds.): *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg, s. 361-381.
- Schütte, Gudmund 1926: Hedenske levn i tilknytning til helligkilder. *Danske Studier* 1926, s. 157-166.
- Skamby Madsen, J. & L. Klassen 2010: *Fribrødre Å. A late 11th century ship-handling site on Falster*. Højbjerg.
- Skamby Madsen, Jan & M. Vinner 2005: Skibe, navigation og havne. I: A. Damm (red.): *Vikingernes Aros*. Højbjerg, s. 80-97.
- Steenstrup, J. 1895: Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsers Historie. *Historisk Tidsskrift*, s. 313-366.
- Steenstrup, J. 1896: Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne. *Historisk Tidsskrift*.
- Steenstrup, J. 1908: *De Danske Stednavne. Deres tolkning og hvad de oplyser om vort lands bebyggelse og folkets kultur gennem tiderne*. København.
- Søndergaard, B. 1972: *Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv)*. København.
- Vikstrand, Per 2001: *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen*. Uppsala.
- Vikstrand, Per 2013: *Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalskapen*. Uppsala.
- Weibull, L. 1917-1921: H.V. Clausen, Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse [anmeldelse]. *Historisk tidsskrift för Skåneland* 1917/1921. 7. bd. Lund, s. 151-157.
- Østergaard Christensen, J.L. 1977: Arkæologisk fundmateriale. I: S. Gissel (red.): *Horns-herred undersøgelsen*. Det nordiske Ødegårdsprojekt, publikation nr. 2. København, s. 74-95.
- Aakjær, Sv. 1927: Om det olddanske Herred og Sogn. I: *Festskrift til Kristian Erslev*. København, s. 1-30.
- Aakjær, Sv. 1944: Thysysels Bebyggelse og Bostedsnavne. *Historisk Aarbog for Thy og Vester Han Herred*, s. 3-45.

Onomastics and archaeology in Denmark

There is a long research tradition of coupling place-name studies with archaeology. In the early 20th century, attention was focussed primarily on the reconstruction of past societies, including tribal migrations and the emergence of nation states. Several of these onomastic studies were characterised by an optimistic view of the value of the sources as evidence and the contemporaneity of the place names – optimism that cannot now be fully maintained, given today's critical research approach and awareness of the broad dating frames for the place-name types (fig. 1).

Another significant area of conflict between place-name research and archaeology is settlement history. In the 1970s, a project with the title *Landsbyens opståen* – The origin of the village – was launched on the island of Funen. This challenged traditional settlement history, because the findings suggested that the historical villages – regardless of whether they bore names from the early or the late place-name layer – generally appeared to have been founded around the 11th-12th century. This led to discussions among place-name researchers about the potential usefulness of onomastic evidence in relation to settlement history: A discussion that was though, to a major extent, founded on differing views and understandings of the term continuity.

Since the village research project on Funen there has been a massive increase in available archaeological data, and the questions relating to settlement history have been taken up anew. In several instances, the archaeological record now suggests a more varied date for the fixing of the location of historical villages

than was previously the case. On Funen, for example, this is now thought to have taken place in the 7th century AD (fig. 2). The question of area continuity in relation to the age of the name types can, given the increased imperial evidence of recent years, now be discussed on a more qualified foundation (fig. 3) and, as a consequence, a new model for name conversion can be presented here (fig. 4).

Over time, place names have seen frequent use in archaeology as site indicators – revealing the existence of lost settlements, *snekke* localities and strongholds and fortresses. The structure of society has also constituted a significant topic of interest in both archaeological and onomastic studies in recent decades. The emergence of a new category of metal-rich locality from the Late Iron Age in the late 1980s led to the formulation of an archaeological theory about central places. This theory fits surprisingly well with the results of some Swedish place-name studies, where repeated, uniform assemblages of characteristic place names – so-called central-place indicating name environments – are thought to be an onomastic expression of a similar phenomenon.

Recent studies based on Danish evidence have not led to the identification of uniform central-place indicating name environments in Denmark, even though areas with several possible central-place indicating names have been observed (fig. 5). The landscape-archaeological approach of the 1990s has been of crucial importance for the important position occupied by place-name research in Danish archaeology today. The ongoing digitalisation of archives and records that is currently underway will mean that collating and

combining these sources of information will become easier and more precise in the future. This, in turn, will hopefully

lead to closer collaboration between the disciplines.

Lisbeth Eilersgaard Christensen
Odense